

Božena Němcová (1820 – 1862): Babička (1855)

1. Literární druh a žánr, literárněhistorický kontext, umělecký směr / tvůrčí skupina, údaje o autorovi ve vztahu k dílu;
2. Doba a místo (děje);
3. Zvláštnosti kompozice;
4. Hlavní postavy a jejich charakteristika;
5. Námět, témata, hlavní motivy;
6. Jazykové zvláštnosti;
7. Kulturní souvislosti.

(1) Z vozu slézá žena v bílé plachetce, v selském obleku. Děti zůstaly stát, všechny tři vedle sebe, ani z babičky oka nespustily! Tatínek jí tiskl ruku, maminka ji plačíc objímala, ona pak je plačíc též líbala na obě líce. Bětka přistrčila jí malého kojence, boubelatou Adélku, a babička se na ni smála, jmenovala ji malé robátko a udělala jí křížek. Pak ale ohlídl se po ostatních dětech, volajíc na ně tónem nejupřímnějším: „Moje zlaté děti, moje holátka, co jsem se na vás těšila!“ Ale děti... nemohly se ani vzpamatovat! Jakpak, to byla babička zcela jiná než všechny ty, co kdy viděly, takovou babičku ony ještě jaktěživi neviděly! Div na ní oči nenechaly! Kamkoli se postavila, obcházely ji kolem dokola a prohlížely od hlavy do paty.

Obdivujou tmavý kožíšek s dlouhými varhánkami vzadu, řásnou zelenou mezulánku, lemovanou širokou pentlí; líbí se jim červený květovaný šátek, jež babička na placku vázaný má pod bílou plachetkou; posedují na zem, aby dobře prohlédnout mohly červený cvikel na bílých punčochách a černé pantoflíčky. (...)

Babička si toho všimla, nechala řeči s dcerou, sáhla do kapsáře řkouc: „No podívejte se, co tu všechno mám!“ A na klín vykládala růženec, kudlu, několik chlebových kůrek, kousek tkanice, dva marcipánové koníčky a dvě panenky. Poslední věci byly pro děti; když jim to babička podala, doložila: „Ještě něco vám babička přivezla!“ a hned vyndávala z mošinky jablka a kraslice, z pytlíku osvobodila kořata, z košíku kuřátka. To bylo radosti, to bylo skákání! Babička byla nejhodnější babička! „To jsou kořata májové, čtyř barev, ty chytají výborně myši; dobré jsou v domě. Kuřátka jsou ochočeny, a když si je Barunka naučí, budou za ní běhat jako psíčkové!“ povídala babička a děti se hned ptaly na to i ono, nic se neupejaly, hned byly s babičkou dobří kamarádi. Matka je okřikovala, aby daly babičce pokoj a nechaly jí oddechu, ale babička zase řekla: „Přej nám tu radost, Terezko, vždyť jsme rády, že se máme,“ a děti poslechly babičku.

(2) Dceru svoji by byla babička již skoro ani nepoznala; viděla ji vždycky před sebou co veselé selské děvče, a tu shledala se s paní málomluvnou, více vážné povahy, v panských šatech, panského mravu! To nebyla její Terezka! – Babička viděla také hned, že ta domácnost dceřina jest zcela jiná než ta, na kterou ona posud byla navyklá. První dny byla radostí a překvapením jako omámena, ale poznenáhla začalo jí být nevolno, nepohodlné v novém domovu, a kdyby těch vnučátek nebylo, ona by záhy zase do své chaloupky se byla vrátila.

(3) První, co si babička v hospodářství zcela na starost vzala, bylo pečení chleba. Nemohla snést, že služka s božím darem tak beze vši úcty zachází, ani do díže, ani z díže, do pece ani z pece že jej nepřezehnává, jako by cihly v ruce měla. Babička, než kvas zadělávala, kopistem díž požehnala a to žehnání opakovalo se, kdykoli těsto do ruky se vzalo, až byl chléb na stole. Nesměl jí také žádný otevřhuba přijít do rány, aby jí „boží dar neuhranul“, i Vilímek, když vešel do kuchyně při pečení chleba, nezapomněl, že má říci: „Pánbůh požehnej!“ –

Když babička pekla chléb, měly vnučata posvícení. Pokaždé dostaly poplamenici a po malém bochánku, švestkami neb jablky plněném, což se jim dříve nestávalo. Musely ale zvykat dávat pozor na drobty. „Drobty patří ohníčku,“ říkala babička, když smítala ze stolu drobečky a do ohně je házela. Když ale některý z dětí udrobil chleba na zem a babička to zhlédla, hned mu kázala

drobečky sebrat a říkala: „Po drobečkách se šlapat nesmí, to prý duše v očistci pláčou.“ Také se mrzela vidouc, že se chléb při krájení nerovná: „Kdo se nesrovnává s chlebem, nesrovnává se s lidmi,“ říkala. Jednou prosil Jeník, aby mu babička zakrojila po straně do kůrky, že on to rád jí; babička to ale neudělala řkouc: „Neslyšel jsi, když se zakrojuje do chleba, že se ukrajujou Pánubohu paty? Necht' je jak je, ty se neuč vymýšlet v jídle,“ a pan Jeníček musel si nechat laskominky zajít.

(4) V létě vstávala babička ve čtyry, v zimě v pět hodin. První její bylo požehnat a políbit křížek, visící na klokočovém růženci, ježž ona vždy při sobě nosila, v noci pak pod hlavou měla. Pak s pánembohem vstala, a jsouc ustrojena, pokropila se svěcenou vodou, vzala vřetéčko a předla, prozpěvujíc si přitom ranní písně. (...) Asi za hodinu, když vstala, bylo slyšet odměřené klapkání pantoflíčků, vrzly jedny, druhé dvěře, babička se objevila na zápraží. V tom samém okamžení zakejhaly husy v chlívků, svině zachrochtaly, kráva bučela, kury křídla zatřepaly, kočky odkudsi přiběhše otíraly se jí okolo nohou. (...) Babičku měly všechny ty zvířátka tak velmi rády, a ona je. Bůh chraň, aby viděla, že kdo týrá zbytečně, i kdyby to červíčka bývalo. „Co je člověku ke škodě nebo k užítku a zabít se musí, spánembohem zabte to, jen ne mučit,“ říkávala. (...)

Kdejaký kousek chleba ležet zůstal, i kůrky, co děti nedojedly, strčila babička do kapsáře; trefilo-li se jít okolo vody, hodila rybám, rozdrobila mravencům, když šla s dětmi, nebo ptákům v lese, zkrátka ona nezmařila jediného sousta...

Jestli leželo na cestě husí peříčko, babička hned na ně ukázala řkouc: „Shýbni, Barunko!“ Barunka byla mnohdy líná a říkala: „Ale babičko, copak je o jedno píрко?“ Z toho ji babička ale hned kárala: „Musíš si myslet, holka, sejde se jedno k druhému, bude jich více; a to si pamatuj přísloví: Dobrá hospodyňka má pro píрко přes plot skočit.“

Paní Prošková měla v pokojích moderní nábytek, babičce se ale nehrubě líbil. Zdálo se jí, že se na těch vycpaných seslích s těmi vyřezávanými lenochy nedobře sedí, že musí člověk strach, aby se nezvrátil, a když se podepře, aby se to nerozlámalo. Na pohovku sedla všeho všudy jednou; když poprvé sedla a pera pod ní povolily, tak se chudák lekla, že div nevykřikla. Děti se jí smály, sedly na pohovku a houpajíce se volaly babičku, aby jen šla, že se to nezboří; ale babička nešla: „Jděte mi k šípku,“ povídala, „kdopak by do takové houpačky sedal, to je tak pro vás.“

(5) Jednou v noci stál jsem na čekání, na stráni nad Starým bělidlem; měsíc svítil jako ve dne. Tu vidím vycházet Viktorku z lesa. Když jde, nese ruce pod prsami přes sebe položené, hlavu kupředu schýlenou, a běží tak lehce, až člověku se zdá, země že se nedotýká. To utíkala tak z lesa a zrovna k splavu. Já ji vidíval již tenkrátě začasto u vody i jsem si toho hned nevšimnul. Ale sedět, aneb na stráni pod tím velikým dubem, a tudy jsem si toho hned nevšimnul. Ale když jsem dobře přihlídl, vidím, že cosi do vody zahazuje, a slyším ji tak divoce zasmát se až mi vlasy se zježily. Pes můj začal hrozně výt. Já se tenkrátě hrůzou třásl. Viktorka sedla si ale potom na pařez a zpívala; nerozuměl jsem ani slova, ale nota byla k ukolébavce, co zpívají matky dětem...

(6) „To je ruský císař Alexander,“ rychle odpověděla kněžna, „toho tys neznala.“ – „Ano, jakpak bych neznala, stála jsem od něho asi dvacet kroků. To byl krásný člověk, jenomže tuto je mladší, ale přece jsem ho poznala. Ten a Josef císař, to bylo pár čistých lidí.“ – Kněžna ukázala na protější zeď, kde visel obraz, poprsí to životní velikosti. „Josef císař!“ spráskla ruce babička, „jako by mu z oka vypadl. Vidíme, jak je tu máte hezky pohromadě. To jsem si nemyslila, že uvidím dnes Josefa císaře. Pánbůh mu dej věčnou slávu, byl to hodný pán, zvláště na chudý lid. Tuten tolar dal mi svou vlastní rukou,“ řekla babička, povytáhnouc ze zánadří tolar. Paní kněžně zalíbila se babiččina prostosrdečnost a trefné nápady, i požádala ji, aby vypravovala, kterak a kde ji císař tím penízem obdaroval. Babička se nedala prosit a vypravovala paní kněžně, což jsme již ve mlýně slyšeli. Paní kněžna zasmála se tomu srdečně. – Když se tak babička po pokoji rozhlížela, vidí podobiznu krále Bedřicha. „I totě pruský král!“ zvolala, „toho potentáta jsem já dobře znala. Můj nebožtík Jiří sloužil v pruském vojsku a já strávila v Slezsku patnáct let. Dal si Jiříka nejednou z řady vyvolat a obdaroval ho. Měl rád velké muže a můj Jiří byl nejvyšší muž v celém pluku a urostlý jak panna.“

Stručné poznámky k interpretaci:

Babička Boženy Němcové se za více než 150 let své existence dočkala řady kritik, zesměšnění a odsudků, ovšem to vše pochází zpravidla od lidí, kteří literatuře pramálo rozumějí. Ve skutečnosti je *Babička* pozoruhodně současným dílem a do dnešní postmoderní atmosféry se hodí natolik, že by autorka nad tím jen žasla.

Začněme žánrem. Patří k 'trendy tónu dnešní doby, že tradiční umělecké žánry jsou považovány za překonané a že úspěšní autoři tvoří na jejich okrajích či styčných plochách. *Babička* je průkopnicí těchto snah. Sama Němcová knihu označila za obrazy venkovského života; nejde tedy o (klasický) román, protože tu chybí jasné, navzájem se proplétající dějové linie se zřetelnými zápletkami i napětím (z děl Němcové se pojmu román nejvíce blíží *Pohorská vesnice*). A právě dnešní romány se vyznačují absencí děje i ostrých zápletek; o to víc v nich najdeme retrospektivní a vzpomínkové pasáže a právě jich se v *Babičce* vyskytuje značné množství.

Kompozice podtrhuje celkové tematické vyznění díla: zhruba odpovídá členění venkovského roku s jeho typickými zemědělskými činnostmi i lidovými zvyky.

A jděme na úryvky. Číslo jedna. Povšimněme si, že vnoučata se na babičku těší a zatím ji vůbec neznají. Je to projev typického života v polovině 19. století. Emocionální vazby mezi členy rodiny byly spíše potlačovány: děti odešly z domu a jejich rodiče to brali jako běžnou součást života, aniž by po tom příliš smutnili. Babička je srozuměná s tím, že své dceři Terezce nebyla na svatba a že dokonce nezná ani jejího manžela. Jsme v samých počátcích fotografie, která byla určena jen pro vyšší společenské vrstvy a pro sváteční příležitosti.

Babička přijíždí v typickém obleku české venkovské ženy a Němcová to popisuje s odbornou důkladností zkušené folkloristky. K zajímavému monetu dojde při přivítání babičky s dětmi. Zatímco Tereza, již ovlivněná panským (aristokratickým) prostředím – je služebnou na zámku – napomíná děti, aby babičku neotravovaly, babička se dětem věnuje s maximální pozorností i vstřícností. Je to dáno okolnostmi. Ve vyšších společenských vrstvách byly děti svěřovány chůvám a rodiče si vůči svým ratolestem zachovávaly patřičný odstup. Dnes obvyklé mazlení, přecházející až do karikatury (viz dnešní maminkovština), bylo tehdy v tomto prostředí považováno za nežádoucí změkčilost. Naopak babička ví, že v dětech a v sounáležitosti generací spočívá ochrana proti nepřízní osudu války, hlad, rodinné rozepře...) a chová se podle toho. Děti si uvědomují, že babička – o dvě generace starší – se o ně zajímá víc než jejich matka (povšimněme si ovšem, že vstřícný postoj k dětem má i jejich málomluvný otec).

Úryvek dva. Generační konflikt mezi babičkou a dcerou, která se již „popanštila“ a ze snobských důvodů se vzdálila prostému prostředí, z něhož vzešla. I děti jsou tím poznamenány: na jiném místě se zprvu posmívají babičce (viz úryvek 4), že ta si neví rady s polstrovaným nábytkem. Je tedy mylná představa, že *Babička* je plná nesnesitelně kýčovitě harmonie – byť Němcová má tendenci zobrazené spory svými komentáři mírnit.

Úryvek tři a čtyři. Babička si vzala na starost hlavní činnosti z běžného provozu domácnosti. Na prvním místě pečení chleba. Všimněme si, že babička do téhle práce zapojí děti: spolu s chlebem jim vždycky k tomu upeče sladký bochánek. To se jim dříve nestávalo; babička dává dětem na srozuměnou, že na ně při práci myslí. Vyžaduje ovšem úctu k chlebu: než se začneme ošklíbat nad její pověřivostí (křížování chleba a odprošování drobečků), uvědomme si, že tu prostě jde o vyjádření respektu k základní potravíně: nejde o žádné magické kejkle, jedná se o podobný úkon, jako když my si výjimečně jídlo fotíme.

A sbírání drobečků pro havěť a peříček pro duchnu? No to je přece princip ekologického, trvale udržitelného hospodaření – a dokonce bez gretoidní afektovanosti.

Úryvek pět. Viktorčin příběh: je inspirován skutečnou postavou – zestárlou žebračkou Viktorií Židovou, kterou Barunka znávala a jejíž předchozí životní příběh si beletristicky dotvořila. Viktorka a její osud – to je ryze romantická pasáž v jinak realistickém díle, stříženém ovšem idylou přechodového směru *biedermeieru*.

Úryvek šest. Když babička vzpomíná na setkání s císařem Josefem II., vypráví ten příběh ve mlýně, kde se scházejí obyčejní lidé. O svém pohnutém osudu vojenské manželky i vdovy pak vypráví paní kněžně: vždy tedy volí to prostředí, pro něž je daný příběh nový a vzdálený. Paní kněžna začíná ve svém zámku vykládat babičce o významných politicích zachycených v obrazárně a naivně se domnívá, že babičku tím poučí i ohromí. Ale babička dobře připomíná, že všechny ty monarchy osobně viděla: babiččin život je svědectvím toho, že obyčejný člověk je vždy nablízku – byť nechtěně – velkým dějinám